

**TÜRK HUKUK TARİHİ
ARAŞTIRMALARI**

Journal of Turkish Legal History

ISSN: 1306-6889

Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları

Journal of Turkish Legal History

Sayı 30, 2020 (Güz)

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü	Fethi Gedikli (İstanbul Üniversitesi Sadri Maksudi Arsal Hukuk Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü)
Kurucular	M. Âkif Aydın, Mehmet Akman, Ekrem B. Ekinci, Fethi Gedikli, M. Macit Kenanoğlu, Mustafa Şentop, Mürteza Bedir
Yayın Kurulu	M. Âkif Aydın, Mehmet Akman, Ekrem B. Ekinci, Fethi Gedikli, M. Macit Kenanoğlu, Mürteza Bedir, Sami Erdem, Ayhan Ceylan, Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu
Danışma Kurulu	İdris Bostan (İstanbul Ü.), Feridun Emecen (İstanbul 29 Mayıs Üni.), Mehmet İpşirli (İstanbul Medipol Üni.), İsmail E. Erünsal (İstanbul 29 Mayıs Üni.), M. Emin Artuk (İstanbul Medipol Üni.), İbrahim Kâfi Dönmez (İstanbul 29 Mayıs Üni.), Kemal Beydilli (İstanbul 29 Mayıs Üni.), Engin Deniz Akarlı (İstanbul Şehir Üni.), Sevgi Gül Akyılmaz (Ankara Hacı Bayram Veli Üni.), Mustafa Avcı (Ankara Sosyal Bilimler Üni.), Yusuf Karakoç (Dokuz Eylül Üni.), Nevin Ünal Özkorkut (Ankara Üni.)
Editör	Fethi Gedikli
Yardımcı Editörler	Ali Adem Yörük, Abdullah İslamoğlu
Sekreterlik	Furkan Şahan, Ridvan Abdurrahman Demirtaş
Baskı	İlbey Matbaa, Matbaa Kağıt Reklam Org. Mücellit San. ve Tic. Ltd. Şti. 2. Matbaacılar Sitesi, 3 NB 3 Topkapı/Zeytinburnu/İstanbul 0 212 613 83 63 (Sertifika No. 17845)
Baskı Tarihi	Aralık 2020

Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları yılda iki sayı yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergide yer alan yazıların ilmi ve fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yönetim

İstanbul Üniversitesi Sadri Maksudi Arsal
Hukuk Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi
İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Merkez Bina
Oda 58 Beyazıt/İstanbul/Türkiye
e-posta: hukuktarihimerkezi@istanbul.edu.tr

Bu sayı Bahçelievler Belediyesi'nin katkılarıyla basılmıştır.
Belediye Başkanı Dr. Hakan Bahadır'a teşekkür ederiz.

Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları

Sayı 30 • 2020 (Güz)

İçindekiler

Erken Cumhuriyet Döneminde Hukuk Dilinin Özleşmesine Yönelik Sivil Arayışlar <i>Tarık Özcan</i>	5
<i>Tarihçi Hukuk Bilimi Mecmuası'nın Amacı Üstüne</i> <i>Friedrich Carl von Savigny - çev. Serhan Yıldırım</i>	55
İttihad ve Terakki İçinde Muhalefet ve <i>Hizb-i Cedit</i> Krizi - Kont Léon Ostorog'un Sir Eyre Crowe'a Sunduğu Rapor (30 Nisan 1911) <i>Çev. Abdurrahman Nur</i>	65
<i>Belgeler/Notlar</i>	75
Hattat Mustafa Halim Özyazıcı'nın Hukuk Konulu Grafik Çalışmaları <i>Halûk Perk</i>	75
Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Tasnifi Üzerine Bir Not <i>Fethi Gedikli</i>	101
<i>Tarihçi Hukuk Bilimi Mecmuası'nın Tarihçesi</i> <i>Serhan Yıldırım</i>	105
İstanbul Barosu'nun İlk Genel Kurul Toplantısı, İlk Levhası ve Kostaki Sardenski'nin Nutku (5 Nisan 1878) <i>Tugay Aydın</i>	113
Türkiye'nin İlk Avukat Ajandası <i>İstanbul Barosu Ajandası 1928</i> ve Avukatlara Meslekî-Ahlâkî Öğütler <i>Tugay Aydın</i>	129
"Her Türü Yoksulluk İçinde Tekemmüle Doğru Bir Hatve": <i>Ceride-i Adliye</i> , Makale Fihristi ve Yazar Dizini <i>Ercan Karaismailoğlu - Rıdvan Abdurrahman Demirtaş - İbrahim Enes Onat</i>	137
Hukuk Reformu Metinleri 19: Sanat-ı Taknin ve Usûl-i Tedvin (1925) <i>Haz. Ercan Karaismailoğlu</i>	217

Hukuk Reformu Metinleri 20: <i>Droit</i> ile Usûl-i İslâmiyeyi Cem' - Ali Suavi'nin Duruva: <i>İlm-i Usûlü'l-Hukuk'u</i> (1870) <i>Haz. Yasin Yılmaz</i>	221
Beyyinâtın Şerâit-i Kabul ve Takdiri <i>Mustafa Reşit Belgesay - haz. Fatma Zehra Yavuz - Beyza Nur Byık</i>	229
Serbestî-i Mukavelât <i>Mişon Ventura - haz. Mert Burak Ersan</i>	247
Mesuliyet-i Akdiye ve Mesuliyet-i Cürmiye <i>Sıddık Sami Onar - haz. Niyazi Varođlu - Zeynep Aygür</i>	267
Kavânîn-i Esasiyenin Tekevvünü: İngiliz Kanun-ı Esasîsi <i>Celâleddin Arif - haz. Fatih Selim Bayram - Kevser Çetin</i>	279
Kaza-yı İdarî <i>Charles Crozat, trc. Mustafa Hâmid - haz. Zeynep Aygür - Niyazi Varođlu</i>	297
Sahtelikte İstimâl <i>Diren Yerganyan - haz. Mert Burak Ersan</i>	315

İTTİHAD VE TERAKKİ İÇİNDE MUHALEFET VE *HİZB-İ CEDİD* KRİZİ - KONT LÉON OSTOROG'UN SIR EYRE CROWE'A SUNDUĞU RAPOR (30 NİSAN 1911)*

çev. Abdurrahman Nur**

Aşağıda tercümesini sunduğumuz metin, Leh asıllı Fransız hukukçu Kont Léon Ostorog'un (1867-1932), 31 Mart 1911 tarihinde Adliye Nezâreti müsteşarlığından istifasından kısa süre sonra, 30 Nisan 1911 tarihinde İstanbul'da kaleme alarak İngiltere Dışişleri Bakanlığı müsteşar yardımcısı Sir Eyre Crowe'a sunmuş olduğu bir rapordur.¹ Metnin muhtevasından bağımsız olarak müellifin Osmanlı hukuk tarihi açısından arzettiği önem, belgenin neşrini iktiza etmek için kafidir. Hukuk Reformu Metinleri dizisinin ilk yazısında Kont Ostorog'la ilgili biyografik malumat verildiği için burada müellifin Osmanlı hukuk tarihi açısından önemine işaret eden birkaç kısa hatırlatma ile yetineceğiz.²

Paris Sorbonne Hukuk Fakültesi'nde tamamladığı yüksek öğreniminin ardından mukayeseli hukuk alanında doktora derecesini elde eden Kont Ostorog, 1894 yılında Düyûn-ı Umûmiyye'de görev almak üzere İstanbul'a geldi. Düyûn-ı Umûmiyye Hukuk İşleri Kalemi müdürlüğü, Orman ve Meâdin Nezâreti hukuk müşavirliği, Bâbiâli hukuk müşavirliği, Adliye Nezâreti müşavirliği gibi görevlerde bulunmasının yanı sıra Mekteb-i Hukuk'ta girdiği sınav neticesinde Osmanlı topraklarında avukatlık yapma hakkı da kazanan Ostorog, önemli davalarda avukatlık yaparak şöhret kazandı. Zaman içerisinde İstanbul'da saray, Bâbiâli ve matbuat çevreleriyle ilişkiler kuran Ostorog, Kandilli'de satın aldığı yalısını canlı bir kültür mahfilî haline getirerek İstanbul'daki yerli ve yabancı önemli isimlerden oluşan seçkin bir çevre edindi. İttihad ve Terakkî'nin ileri gelenleriyle de yakın ilişkiler kuran Ostorog'un ismi, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında hukuk reformu tartışmaları içerisinde öne çıkmıştır. Yörük'ün ifadesiyle, bu çerçevede "akla gelen ilk kişi olmasında uluslararası aktörlerle münasebetlerinin ve 'İslâm hukukuna (da) vâkıf bir Türk dostu'

* Bu metinden beni haberdar ederek metni tercüme etmemi teşvik eden, ardından tercüme okuyarak değerlendirmelerini ve katkılarını esirgemeyen hocam Ali Adem Yörük'e müteşekkirim.

** Arş. Gör., Yıldız Teknik Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü.

¹ Kont Ostorog, "La Situation en Turquie", The National Archives, Foreign Office, nr. 371/1247/25257.

² Bkz. Ali Adem Yörük, "Hukuk Reformu Metinleri - Giriş ve İlk Metin: Kont Ostorog'un Kişi Hürriyetleriyle İlgili 1907 Tarihli Raporu", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sy. 21, Bahar 2016, s. 81-94.

olarak tanınmasının payı vardır”.³ İslâm hukukuna vukûfiyetinin göstergelerinden biri olan Fransızca kısmî *Ahkâmü's-Sultâniyye* tercümesi bu vadideki önemli eserlerinden biridir. Ostrorog, adliye ıslahâtı çerçevesinde kaleme aldığı raporları daha sonra *Pour la réforme de la justice Ottomane* adlı eserinde bir araya getirmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'den ayrılan Ostrorog son yıllarını Londra'da geçirse ve orada ölse de cenazesi İstanbul'a getirilerek Feriköy Katolik Mezarlığı'na defnedilmiştir. Türkiye'den uzakta olduğu bu yıllarda da Türkiye ile ilişkisini devam ettiren Ostrorog, Türkiye'nin siyasi durumu ve hukuk sistemi hakkında konferanslar vermiş ve kitaplar kaleme almıştır.⁴

Raporun muhtevasının odak noktasını, 1911 yılının Nisan ayı içerisinde Meclis'teki İttihad ve Terakki grubunda yaşanan ve partiyi bölünme tehlikesiyle karşı karşıya getirdiği düşünülen olaylar teşkil etmektedir.⁵ Kont Ostrorog, literatürde “Hızb-i Cedit” olarak zikredilen ve İttihad ve Terakki grubu içerisindeki muhalefetin belki de ilk defa bu kadar somut ve kuvvetli bir biçime büründüğü bu gelişmeyi, çeşitli kaynaklardan edindiği malumat ve duyumları kendi değerlendirmeleriyle birleştirerek rapor etmektedir. Bu çerçevede siyasi tarih açısından önem teşkil eden belgeyi hukuk tarihi açısından kıymetli kılan ise Kont Ostrorog'un İttihad ve Terakki içerisindeki iki grup arasındaki mücadeleyi daha üst seviyede bir devlet tasavvuru mücadelesi olarak yorumladığını, dolayısıyla meseleyi aynı zamanda bir kamu hukuku tartışması olarak ele aldığını gösteren değerlendirmeleridir.

Mezkur özellikleri sebebiyle bu belge, hem Kont Ostrorog'un hayatı ve Osmanlı hukuk tarihindeki etkileri hem de son dönem Osmanlı kamu hukuku düşüncesi üzerine çalışmalar yapan araştırmacılar için dikkate şayandır.

³ Yörük, *agm*, s. 84.

⁴ Kont Ostrorog hakkında daha ayrıntılı biyografik malumat için bkz. Ali Adem Yörük, “Ostrorog, Comte Léon”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ostorog-comte-leon>. Ostrorog'un entelektüel biyografisi için bkz. Paulina Dominik, “Pour la réforme de la justice Ottomane: Count Leon Walerian Ostrorog (1867-1932) and His Activities in the Final Decades of the Ottoman Empire”, *Slavia Meridionalis*, sy. 17, 2017. Ostrorog'un Osmanlı hukuk reformu ile irtibatına odaklanan bir yazı için bkz. M. Emin Elmacı, “Osmanlı Hukuk Reformunda Bir Öncü: Kont Leon Ostrorog”, *OTAM*, sy. 29, Bahar 2011, s. 1-30. Ayrıca Kont Ostrorog'un Hukuk Reformu Metinleri dizisinde Ali Adem Yörük tarafından yayımlanan metinleri için bkz. “Giriş ve İlk Metin: Kont Ostrorog'un Kişi Hürriyetleriyle İlgili 1907 Tarihli Raporu”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sy. 21, 2016 Bahar, s. 81-94; “Kont Ostrorog'un Adliye Nazırı Manyasizâde Refik Bey'e Sunduğu 6 Şubat 1909 Tarihli Rapor”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sy. 22, 2016 Güz, s. 51-62; “Ömer Rıza Doğrul'un 1928 Tarihli *The Angora Reform* Tercümesi - Türkiye'nin Adli İnkılabı”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sy. 28, 2019 Güz, s. 55-104; “Kont Ostrorog'un İslahatta Takip Edilecek Usule ve Adliye Teşkilatına Dair Necmeddin Molla Bey'e Sunduğu İki Raporu (12 Ağustos 1909, 19 Ekim 1909)”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sy. 29, Bahar 2020, s. 217-252.

⁵ Bu olayları siyak-sibaki içerisinde ele alan metinler için bkz. Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999, s. 89-118; Aykut Kansu, *İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 203-246. Tunaya meseleye kısaca temas etmekle yetinir: *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul, Arba Yayınları, 1995, s. 186-188 veya *Türkiye'de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s. 270-274. Lewis de bu olaylara kısaca temas ederken tamamen Tunaya'ya dayanır, herhangi bir katkıda bulunmaz: *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, 1968, s. 220. Bu isimlerden yalnızca Feroz Ahmad, Ostrorog'un tercümesini yayınladığımız raporuna atıfta bulunur.

*

TÜRKİYE'DEKİ VAZİYET

Ajansların ve muhabirlerin geçtiği haberler Batı Avrupa'yı, Temmuz 1908 ihtilalini gerçekleştiren ve Türkiye'de umumî hürriyetleri (*les libertés publiques*) tesis eden meşhur İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni Osmanlı Meclisi'nde temsil eden Jön-Türk grubunun dağılmaya yüz tuttuğu buhrandan haberdar etti. 22 Nisan Cumartesi'den 24 Nisan Pazartesi'ye kadar olan kırk sekiz saat boyunca, liberal Türkiye'nin temsilcileri olarak değerlendirilegelen bütün kişilerin (Avrupa'da en tanınmış isimleri zikretmek gerekirse; Talat, Cavid, Cahid, Babanzâde [İsmail] Hakkı) kendilerini iktidardan dışlanmış ve çok farklı muhalif gruplardan önemli destek alarak büyüyebilecek gibi gözükken yaklaşık 140 mebustan oluşan muhalif ve hasım bir blok karşısında kâmil bir acziyete düşmüş kırk veya kırk beş kişilik küçük bir azınlık konumunda bulacaklarına inanmak mümkündü. Sonra vaziyet ansızın değiştirdi ve haberler sonraki kırk sekiz saat içinde, 24 Nisan Pazartesi'den 26 Nisan Çarşamba'ya kadar, bu heybetli bloğun eridiğini, aksi yönde bir çoğunluğun yeniden oluştuğunu ve düşmesi kaçınılmaz görünen Hükümet'in Meclis'te yeterli çoğunluğa ulaştığını, hatta bu başarısının alkışlarla taçlandırıldığını şaşkın Avrupa'ya bildirdiler.

O zamandan beri İstanbul'un önemli gazeteleri başmakalelerinde, önde gelen siyasetçiler mülakatlarında bütün güçlüklerin aşıldığını, Meclis'te mükemmel bir uyumun hakim olduğunu ve Kabinenin daha uzun zaman görev yapacağını kesin olarak ifade ediyorlar. Oldukça iyimser bir hava hakim. [Ancak] bu mükemmel uyuma ve bu huzurlu uzun ömürlülük beklentisine engel teşkil eden pek çok şey vaziyeti halen belirsiz kılmakla kalmıyor, bazı bakımlardan enikonu endişe verici hale de getiriyor.

Bu müphem vaziyeti aydınlatmak için ilk olarak buhranın asıl konusunu ve sebeplerini belirlemek gerekir. İstanbul gazetelerinin çoğu buhranın konusunun tamamen gayrişahsi ve bütün ihtiraslardan azade olduğunu uzun uzun açıkladılar. Bu ifadeleri saf siyasi retorik olarak değerlendirmek gerekir. [Partideki] muhaliflerin destekçisi ve sözcüsü olan muhalif matbuat dahi en nihayetinde bu hareketin niyetinin, hakimiyeti çok uzayan üç kişilik, veya yedi kişilik, bir yönetimin otoritesine son vermek olduğunu gayet açık bir şekilde beyan ettiler. Nitekim hareketin esas hedefinin genç İttihad ve Terakki Fırkası'nın ruhu olarak değerlendirilen kişileri iktidardan uzaklaştırmak olduğu, Osmanlı siyasetinde olup bitenlerden birazcık haberdar olanlar için bir sır değildi: eski Dahiliye Nazırı ve

hal-i hazırda Fırka Reisi olan Talat Bey, Maliye Nazırı Cavid Bey, İstanbul mebusu, meşhur jön-türk gazetesi *Tanin*'in sahibi ve yazı işleri müdürü Hüseyin Cahid Bey; başka isimlerin de kara listeye alındığı fısıldanıyordu, ancak bu iddialar ne kesindi ne de birbiriyle uyumluydu. Talat, Cavid ve Cahid hakkında ise bilakis kesinlik söz konusuydu; iki yıldır -uzun bir zaman dilimi- iktidarı sabırsız ihtirasları doğrultusunda ellerinde tutan bu hizip ortadan kaldırılmak isteniyordu.

Stratejik hedefi bu olan mücadele için ileri sürülen sebepler nelerdi peki? Her türlü sebep gündeme getirilerek değerlendirildi; bazıları belirli kişilere mahsus iken bazıları umumi bir mahiyet arz ediyordu. Ancak umumi olanların da sorumluluğu Cavid ve arkadaşlarına yükleniyordu, çünkü onlar hükümet bloğunun yönetici akılları (*les esprits directeurs*) olarak görülüyordu. Hükümet politikasının eleştirildiği çok sayıda gensoruyu zihnimizde yeniden canlandırdığımızda bu muhtelif sebepleri bulabiliriz: Fransa'daki istikraz müzakerelerinin başarısızlıkla sonuçlanması; Makedonya, Arnavutluk ve Havran'daki silahsızlandırmaların aşırı bir sertlikle yürütülmesi; kısmen ıslah tedbirlerinin tutarsızlığından ve mahallî memurların kabiliyetsizliğinden kaynaklanan Yemen'deki ayaklanmaların askeri birlikler gönderilerek bastırılması gerekliliği; Potsdam konferanslarıyla naifliği açığa çıkmış gibi gözükken bir Almanya hayranlığı; Bağdat Demiryolu, Anadolu ve Rumeli Demiryolları, karayolları ve Dretnot (*Dreadnought*) alımlarına ilişkin tamamlanan ya da tasarlanan muhtelif anlaşmalardan kaynaklanan borçların endişe verici toplamı; Harbiye ve Maliye Nezaretleri istisna tutulursa nezaret çalışmalarında herhangi bir plan ve usûlün yokluğu. Cavid ve arkadaşları bu gibi olayların doğrudan şokuna maruz kalmaktan ziyade yankılarını göğüslüyorlardı, zira bunlara dair şikayetler daha adil olarak Kabinenin tamamına veya onun başı olan Sadrazam [İbrahim Hakkı Paşa'y]a yöneltilebilirdi. Ancak saldırıların şahsa yönelik karakterinin belirlemeye başladığı nokta tam da burasıydı.

Cavid Bey bütün Türkiye'de ilgi uyandıran tütün gelirlerinin nasıl vergilendirileceği meselesinde açıkça taraf almıştı. Devlet tekeli sisteminin kararlı bir taraftarı olduğunu beyan etmişti. Böylece grup içerisinde -daha doğrusu fırka diyelim, zira bu grup fırkadaki gruplardan biri ve en kuvvetlisi- kanaat, tercih veya menfaat nedeniyle serbest tütün imalatının ve satışı sunulan her pakete veya kutuya bir bandrol yapıştırılması suretiyle bir devlet hakkının vergi olarak alınması kaydıyla serbest tütün satışının savunucusu olanları kendine amansız düşman edinmişti. Daha genel gibi gözükmesine rağmen aslında daha şahsi olan bir suçlama da şuydu: Cavid Bey Selanikliydi ve ailesi uzun süredir müslüman

olsa da soyu, Selanik'in pek çok başka müslümanları gibi, on üçüncü yüzyılda İspanya'dan kovulan ve daha hoşgörülü olan İslam topraklarına iltica etmeye gelen Yahudilere dayanıyordu. Talat Bey Selanikli değildi, ancak orada uzun zaman yaşamıştı: Türk devriminin hazırlandığı yerin Selanik olduğu da malumdu. Bundan dolayı Cavid ve Talat Yahudi kökenli olmakla veya Yahudi unsurunun baskın olduğu bir şehirde yaşamış olmakla, Yahudilerle ilişkileri ve arkadaşlıkları olmakla; hatta bu ilişkileri ve arkadaşlıkları sebebiyle Siyonist duygulara sürüklenmiş olmakla; daha da ötesi, bu dostlukları nedeniyle Müslüman inancını ve dinî hassasiyetlerini kaybetmiş olmakla; ardından zındıklar⁶ (*libres penseurs*) ve farmasonlar haline gelerek Türk siyasi ortamlarında zındıklığın ve farmasonluğun destekçileri olup, özellikle de Müslüman âmme hukukundaki (*le droit public musulman*) her türlü iktidarın Halifenin iktidarından kaynaklandığı ve bir çobanın sürüsünden sorumlu olduğu gibi Halifenin de milletten/ümmetten (*nation*) sorumlu olduğu kaidesine rağmen Halifeden bütün iktidarı ve sorumluluğu alan bir Devlet tasavvurunun savunucuları olmakla itham edildiler.

Tamamlamak için Hüseyin Cahid'in şahsına yönelik son bir şikayeti daha belirtmek gerekiyor. Hüseyin Cahid'in siyasi dostları, şüphesiz Cavid Bey başta olmak üzere, kendilerinden birinin Osmanlı Düyûn-ı Umûmiye Meclisi'nde bulunmasının münasip olduğuna inanmışlardı; ayrıca Cahid'in popülaritesinin, gazetesinin partiye sunduğu büyük hizmetlerin, isyancı askerlerin *Tanin*'in bürosunu yağmaladıkları, makineleri kırıp bütün kalıpları attıkları 13 Nisan 1909 [31 Mart] olayları sırasında yaşadığı büyük kayıpların Cahid Bey'in seçilmesinin en az vaktiyle Müze-i Hümayûn'un eski müdürü Hamdi Bey'in tayini kadar kabul görmesini, her halükarda ondan daha fazla itiraza konu olmamasını sağlayacağını düşünüyorlardı. Ancak bu düşünceleri hakikatten çok uzaktı; Cahid'in Düyûn-ı Umûmiye Meclisi'ne (Osmanlı dâyinler vekilligine) seçilmesinin bardağı taşıran son damla olduğunu söylemek mübalağa olmayacaktır. Bu seçimde nazarları

⁶ Metnin aslında geçen "libre penseur" ifadesi lafzen tercüme edildiğinde "özgür düşünür" anlamına gelse de bir terim olarak genellikle dini bağlamda, dinin kayıtlarından azade ve hatta onlara karşı olarak düşünen kişileri ifade etmek için kullanılır. Nitekim Midhat Cemal Kuntay da Ali Suavi üzerine kitabında Baki Bey'in "libre penseur"lüğünden bahsederken bu kelimeyi "dinde hür kafalı" olarak tercüme ediyor ve "athé=mülhid"den ayırıyor (*Sarıklı İhtilalciler Ali Suavi*, İstanbul, Ahmet Halit Kitabevi, 1946, s. 15). Ancak burada terimin Midhat Cemal'in daha müsbet tondaki kullanımından farklı olarak menfi ve suçlayıcı bir tarzda kullanıldığı dikkate alındığında bu ifadeyi "zındık" olarak çevirmenin daha doğru olacağını düşündük. Hemen sonrasında gelen farmasonluk ithamıyla birleştirildiğinde de zındık tercihi daha yerinde gözüküyor. Daha az isabetli olacağını düşünsek de "laik" veya "mübâlâtsiz" gibi karşılıklar da verilebilir.

celbeden tek şey seçilen kişinin alacağı 120 liralık maaş oldu. Bunun üzerine Cavid'e ve arkadaşlarına yöneltilen zındık, siyonist ve farmason olma ithamına yağlı arpalıkları elde bulundurma ve dağıtma ithamı da eklendi.

Bıkkınlık verecek kadar tekrarlanan, geliştirilen ve abartılan bu muhtelif ithamlar partide bir bölünmenin ve bir tür komplonun önce hissiyatını, sonra da fikrini tahrik etmek için yeterli olabilirdi. Ancak bunlara bir de meclis dışı önemli bir desteğin varlığı argümanı eklendi. Meclise Bursa mebusu olarak seçilmiş Tahir Bey isimli bir zâbit, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nde uzun zaman büyük bir rol oynamış ve hatta Cemiyet'in İstanbul'daki yetkili temsilcisi olmuş, askeri mektepler müfettişi bir başka zâbitin, Miralay Sadık Bey'in arkadaşı ve Melami tarikatından ihvanıdır. Sadık Bey uzun zamandan beri Cavid ve Talat grubuna karşı hasmane bir tutum içerisinde; geçen sene Selanik komitesine onlar aleyhinde şiddetli resmi raporlar göndermiş ve komite bu raporların sonuçlarını dikkate almak istemediği için yetkili temsilcilikten/murahhaslıktan istifa etmiştir. Sadık Bey'in o zamandan beri Cavid Bey'e ve arkadaşlarına karşı teskin olunamaz bir husumet besliyor olduğu; onları gizlice izlettiği ve tarassut altında tuttuğu; onların aleyhine, siyonistlerle ve iş adamlarıyla suç ortaklıklarını kanıtlayan kayda değer dosyalar oluşturduğu ve böylece onlara karşı İstanbul'daki zâbitân arasında hasmane ve şiddet yanlısı bir cereyanı harekete geçirdiği söylentileri dolaşıma sokuldu. Bu söylentilere inanıldı ya da inanılmasında fayda mülâhaza edildi. Ayrıca Mahmud Şevket Paşa'nın, Cavid'in düşmanı olan muhaliflere sempatiyle yaklaştığı iddiası da gündeme geldi. Propaganda yazarlarının Cavid Bey ve Mahmud Şevket Paşa arasında patlak vermiş olan ve yatışmış olsa da Mahmud Şevket Paşa'da soğukluk ve hınç bırakmış olan Harp bütçesinin kontrolüne dair ihtilafı gündeme getirmelerinden dolayı buna da kolayca inanıldı. Nihayet merkez-i umumînin bir kısmının dahi muhaliflerden yana taraf olduğu tasvir edildi. Selanik komitesinin tavrı belirsizdi, ancak, deniyordu, Manastır komitesinin Sadık Bey'den ve muhaliflerden yana olduğundan emin olunabilirdi.

Zihinleri bu şekilde işleyen 70 kişilik bir muhalif grubu bütün niyetlerini tamamen gerçekleştirmeden ayrılmayacaklarına dair bir yemin ederek ahitleştiler; bir katılım listesi dolaştı ve muhaliflerin toplam adedi 110'a ulaştığında muhaliflerin liderleri eski grubun liderlerine giderek bir ultiatom verdiler. Eski grubun, parti programına ilave edilen ve daha önce telgrafla bildirilen on maddeyi⁷ kabul etmesi

⁷ Literatürde "mevâdd-ı aşere" olarak atıf yapılan bu on madde için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul, Arba Yayınları, 1995, s. 186.

ve dört kişiyi feda etmesi isteniyordu: Cavid, Talat, Cahid ve bir de Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, ki o da aynı şekilde farmasonlukla itham ediliyordu. Eğer eski grup bu talepleri reddederse 110 muhalif birden partiden ayrılacaktı ve muhalifler, saatler ilerledikçe yeni katılımlarla sayılarının arttığını beyan ediyorlardı.

Eski grubun maruz bırakıldığı durum son derece zordu. Kabul etmek inançlarına ve siyasi dostlarına ihanet etmek olacaktı; reddetmek ise, ilave maddelerin bazılarının açıkça İslami keyfiyeti sebebiyle, seçimlerden bir sene önce kendilerini siyonist, zındık, farmason, dinsiz muamelesi görmeye maruz bırakmak olacaktı, bu da siyasi ölüm ve belki de biyolojik ölüm demektir; 13 Nisan 1909 hareketi sırasında bunun gibi ithamlar birini öldürtmek için kafi oluyordu.

Partinin başkanı olarak kendisiyle görüşülen Talat'ın diplomasisi ve bazı muhaliflerin hataları eski partiyi kurtardı, en azından şimdilik. Peş peşe gerçekleşen ayrılmalarla sayıları kırka kadar düşen eski grubun üyeleri, zaman kazanmak için şahıslara dair herhangi bir karar beyan etmeden program konusunda boyun eğdiler. On maddeyi koşullu olarak, nihai kararın İttihad ve Terakki'nin genel kongresine ait olması şartıyla kabul ettiler. Muhalifler çok sevindiler ve nihai ve parlak bir zaferden emin olarak bazı niyetlerini ifşa ettiler ve bazı isimleri zikrettiler; tam bir Hükümet buhranının yakın ve kaçınılmaz olduğunu ilan ettiler ve Sadrazam [İbrahim] Hakkı [Paşa]'nın halefi olarak Kamil Paşa'yı zikrettiler. Bu, oyunu kaybetmek demektir. Çok sevdiği için uzaklaştırmak istemediği yaşlıca bir oğlunun şâyan-ı teessüf hareketleri Kamil Paşa'ya zaten son derece zarar vermişti; beceriksiz dostları onu Genç Türkiye'nin (*la Jeune Turquie*) gözünde tamamen mahvetmişti. Kamil Paşa'nın ismi, 13 Nisan 1909'da Ayasofya Meydanı'nda, zâbitlerini öldürmüş ve bir mebus ile bir Nazırı öldürmekte olan askerler tarafından haykırılıyordu. Yaşlı devlet adamı bu alçakça cinayetlerde payı olmaktan kesinlikle masumdu ve bu ölümcül coşku ancak gereksiz bir gayretkeşliğin sonucu olabilirdi, ki asıl teessüf edilmesi gereken de buydu. Ancak bu olayın kesin bir sonucu bazı siyasi ve askeri çevrelerde Kamil Paşa'ya yönelik hala yatışmamış bir nefret oldu. Kamil Paşa'nın isminin tedavül etmeye başladığı gün, ekseriya çok sakin mizaca sahip bir mebus bana şöyle dedi: "Eğer bize Kamil'i dayatmaya kalkarlarsa kan dökülür".

O sırada Nazırların gerçekleştirdiği uzun müzakerelerin konusu o kadar gizli tutuluyordu ki bu konuda ancak temelsiz tahminlerde bulunulabilir. Kesin olan ise o vakitten itibaren rüzgarın tersine döndüğüdür. Manastır Selanik'le herhangi bir uyumsuzluğu olduğunu yalanlamak için telgraf çekti; muhalifler tarafından

tehdit altında olan Sadrazam ve bütün Kabine en sert tavrı takındılar. Mahmud Şevket Paşa muhaliflere yönelik bir sempati beslediğini inkar etti; Yemen isyanının, Arnavut ayaklanmasının, Bulgarların Yunanlara yönelik dostane tavırlarının dahili ve harici vaziyeti bunca hassas kıldığı bir dönemde bir krizi tetiklemenin deliliğine ve tehlikesine dikkat çeken, yeni gruba yönelik aktif bir propoganda işledi ve nihayet 26 Nisan Çarşamba günkü Hariciye bütçesi oylamasının duruma vakıf olmayanlara çok şaşırtıcı gözüken, Hükümete beklenmedik bir ekseriyet sağlayan sonucu geldi.

Fırtınanın ilk borası böylece başarıyla atlatıldı, ancak bu, bazıları tarafından ifade edildiği gibi, ufkun tamamen aydınlandığı anlamına gelmiyor. Filhakika pek çok kara bulutlar yerinde duruyor. Tez canlı ihtiraslar daha da şiddetli bir şekilde mevcudiyetini koruyor, zira ekmekleri ağızlarından alınmış gibi hissediyorlar. Tütün meselesi hala yerinde duruyor, çünkü devlet tekeline ve bu tekeli sürdüren Nazırlığa düşman olanlar savaştan vazgeçmiş değiller. Ancak bilhassa iki şey hala sabit: Bir faraziye ve temel bir vâkıa.

Faraziye şu şekilde ifade edilebilir: Muhalifler tam bir buhranın peşinde olmadan ve bilhassa Kamil Paşa'dan bahsetmeden ilk eylem planlarıyla sınırlı kalsalardı ne olurdu? Ayrıca 70 kişilik çekirdek muhalif grup kolayca bozmayacakları yeminlerle birbirlerine bağlı olarak hala oradalar.

Vâkıa ise Müslüman inancına bağlı muhafazakarlığın bütün fikirlerinin aşıkâr veya zımnî bir şekilde ifade edildiği ilave maddelerin mevcudiyetidir: İktidarı ve mesuliyeti Halifeye geri vermek amacıyla Kanun-ı Esasî'yi tağyir etmeye kadar gidecek bir Müslüman muhafazakarlığı.⁸

Bu maddelerin İttihad ve Terakki Fırkası'nın eski grubu tarafından resmi olarak kabul edilmiş olduğu inkar edilemez bir vâkıadır. Ancak bunların koşullu olarak kabul edilmiş olması bir yana, akli başında herkes bu kabulün diplomatik bir manevradan ibaret olduğunun farkındaydı. Filhakika, hal-i hazırda cârî biçimleri ve nihaî idealleri bakımından birbirinden mutlak olarak farklılaşan iki devlet tasavvuru mevcuttur: Bir yanda eski İttihad ve Terakki Fırkası'nın, Genç Türkiyenin sivil ve askeri kurucularının, modern devleti, Bluntschli'nin "Rechtstaat"ını, ideal olarak benimseyen, başında fırka mücadelelerinin fevkinde

⁸ Ostrorog'un bu cümleleri kurmasına neden olan, mevâdd-ı aşerenin bilhassa yedinci ve dokuzuncu maddeleri olsa gerektir: "(...) 7- Kanun-ı Esasî dairesinde an'anât-ı Osmaniye-i tarihiyenin idame ve muhafazası; (...) 9- Hukuk-ı mukaddese-i hilâfet ve saltanata mütedair Kanun-ı Esasî'nin bazı mevâddının kuvâ-yı selase esasındaki muvazeneti teyid edecek surette tadili (...)". (Tunaya, *age*, s. 186).

bulunan layüsel bir hükümdarın (*monarque*) bulunduğu, menfaat-ı âmmeye (*intérêt général*) dair meseleleri aklın ve tecrübenin ışığında serbestçe tartışan bir Meclisin mensuplarının hazırladığı kanunlar bütünü tarafından idare edilen bir meşrûî İmparatorluk (*un Empire constitutionnel*) tasavvuru; diğer yanda muhalif grubun Müslüman muhafazakarlarının (*conservateurs Musulmans*), Maverdî veya İbn Haldun'un Darü'l-İslam'ını nihaî ama makul (*extrême mais logique*) bir ideal olarak benimseyen tasavvuru: Sahip olduğu hükümlerlik gücü, danışma mecburiyeti bulunan fakihlerin (*docteurs de la loi*), ulemanın otoritesi tarafından dengelenen bir Halifenin hem dinî hem de dünyevî iktidarına (*pouvoir à la fois spirituel et temporel*) tabi olmuş "en hayırlı ümmet" olan İslam ümmeti (*la nation musulmane*). [Bu tasavvurda] ulema vahyolunmuş kaynakları belirli bir usûl çerçevesinde yorumlayarak (*par l'interprétation méthodique*) hukuku oluşturma (*créer le droit*), otoritenin kararlarının hukuki değerini takdir etme ve nihayet, eğer Halife şeriata ittiba ve dini müdafaa etme vecibelerini (*devoir de respecter la loi et de défendre la foi*) yerine getirme noktasında eksikse, ziyadesiyle mesul (*éminemment responsable*) olan Halifenin azlını ilan etme hususiyetlerini haizdir.

Bu iki tasavvur arasındaki mücadele kaçınılmaz gözüküyor. Hangisi galip gelecek? Şimdilik kendi başına kafi derecede mühim olan bu sorunun kendisini vazettiği ve bu tasavvurlardan ikincisinin Osmanlı Meclisi'nde, rasyonalist bir azınlığın alenen ayrılmaya cüret edemediği bir ekseriyetin hızlıca oluşumunun belirleyici amili olacak derecede bir teveccühe mazhar olduğu hakikatini tespit etmekle iktifa edelim. Mesele indî tahminlerde bulunmayı men edecek bir ehemmiyette olduğundan daha ötesi için ihtiyatla beklemek dışında bir şey yapılamaz.

İstanbul, 30 Nisan 1911.